

PSYKOANALYSENS DANNELSER

2016-2017 (1)

Tekster til belysning af Sigmund Freuds klinik

Da den pensionerede retspræsident, Daniel Paul Schreber, i 1903 udgav sine *Denkwürdigkeiten eines Nervenkranken* begrundede han ønsket om udgivelse således:

”Da jeg har fattet beslutning om inden for en overskuelig fremtid at ansøge om udskrivning af anstalten for igen at leve blandt dannede mennesker og i hjemligt fællesskab med min hustru, vil det være nødvendigt at give de personer, som da vil danne min omgangskreds, et i det mindste omtrentligt begreb om mine religiøse forestillinger, således at de, om ikke fuldstændigt begriber de mange tilsyneladende besynderligheder ved min adfærd, så dog i det mindste får en anelse om den nødvendighed, der påtvinger mig disse besynderligheder.”¹

Hvad Schreber er i færd med her, er at begrunde sin *klinik*. Hans ‘*Erindringer*’ er en klinisk fremstilling, hvori han ønsker at redegøre for sine iagttagelser, forestillinger, de begreber han gør sig om deres årsagssammenhæng og de nødvendigheder, med hvilke selve det stof – drømme, observationer, stemmer, tvungne tanker og sætninger – han redegør for, påtvinger ham en opfattelse af sammenhængen og den fremstilling, han kan give af den.

Schreber opfatter sin fremstilling som strengt videnskabelig, og den er da også skrevet i et særdeles velovervejet og eksakt sprog. I udgivelsens forord fortæller han, at det først var under arbejdet med fremstillingen, at han kom på den tanke at det, på trods af hensynet til enkelte endnu levende personer, ”kunne have værdi for videnskaben og for erkendelsen af religiøse sandheder” at muliggøre, at man fra relevant side kunne beskæftige sig med hans krop og personlige skæbner, endnu mens han var i live. ”Over for denne overvejelse må alle personlige hensyn tie”, tilføjer han.

Nøjagtig denne indstilling til den videnskabelige fremgangsmåde ved hele det detaljerede og velargumenterede værk – Schrebers redegørelse for klinikken – har formentlig været medvirkende til, at Freud i et brev til Jung af 22. april 1910 kunne skrive om ”den vidunderlige Schreber, som man burde have gjort til professor i psykiatri og anstaltsdirektør.” Det ville være forkert at miskende den alvor, og dermed også alvorligt mente kritik af den etablerede psykiatri, som gemmer sig i Freuds spøgefulde bemærkning.

Omkring fem år før Schrebers udgivelse stødte Freud ind i et tilsvarende *klinisk* spørgsmål i forbindelse med iagttagelsen af en forglemmelse af egennavne, som han oplevede under en rejse på Balkan. I et brev til Wilhelm Fließ af 22. september 1898 fortalte han om oplevelsen og om løsningen på forglemmelsen, men han afsluttede med det retoriske spørgsmål: ”For hvem skal jeg nu gøre dette troværdigt?”² Med andre ord, hvilken klinisk fremstilling kan redegøre overbevisende – over for relevante fagfæller – for sammenhængen mellem bevidste og ubevidste foregange og for de mekanismer, fortætning og forskydning, som det psykiske apparat med nødvendighed betjente sig af for at undertrykke

¹ I en fodnote til indledningen begrænser Schreber den kreds, han har i tankerne, til at omfatte først og fremmest hans hustru, om end han undervejs i arbejdet tænkte, at hans fremstilling kunne have interesse for en bredere kreds, jf. forordet. Begrænsningen er også baggrunden for de mere omstændelige redegørelser for *videnskabeligt* allerede bekendte sagsforhold osv., skriver han. Daniel Paul Schreber: *Denkwürdigkeiten eines Nervenkranken* [1903], s. 1, reprint af originaludgaven, Kessinger Publishing u.å.

² Sigmund Freud: *Briefe an Wilhelm Fließ 1887-1909*, : Fischer Verlag, Frankfurt am Main 1986, s. 358.

de elementer der vakte ulyst og som resulterede i udstødelsen af et egennavn, som bekendt navnet på maleren *Signorelli*. Få måneder senere søgte Freud at gøre analysen af sine iagttagelser troværdige over for fagfællerne, da han i *Monatsschrift für Psychiatrie und Neurologie* offentliggjorde en artikel med titlen ”Zum psychischen Mechanismus der Vergeßlichkeit”.³

I sommeren 1898 var Freud på toppen af sin såkaldte ‘selvanalyse’ og i færd med de afsluttende kapitler til *Drømmetydning*. Samtidig samlede han eksempler på ‘fejlhandlinger’, ikke mindst forglemmelser af egennavne, og et af de første eksempler, som ganske vist ikke blev anvendt sidenhen i *Die Psychopathologie des Alltagslebens*, omtalte Freud i et brev til Fließ af 26. august 1898, altså kun en måned før Signorelli-eksemplet. Freud skrev brevet fra feriestedet Bad Aussee lidt sydøst for Salzburg, hvor familien var ankommet efter en længere rundrejse i Norditalien og Engadin, et sø- og bjergområde i det sydøstligste Schweiz. Freud fordrev tiden i Aussee med vandreture, som dog var ham ”ziemlich bekannt” i det landskab, og derfor kedede han sig også lidt. Men da han ikke kan være helt uden ”materiale” og fordi han ønsker at bygge bro mellem hans egen ”spirende metapsykologi” (sic!) og den han kunne finde i bøgerne, har han kastet sig over et studie af Lipps’ *Die Grundtatsachen des Seelenlebens*, som Freud senere vil citere i *Drømmetydning*.

Til slut i feriebreve berettede Freud om ”en bagatel, som han længe har haft formodning om, og som han nu endelig har fattet.” Han kunne ikke huske navnet på digteren, der har begået en hyldest til den tyrolske nationalhelt Andreas Hofer. Han mente det måtte være *Lindau* eller *Feldau*, i hvert fald noget med –*au*. Digteren hedder imidlertid *Julius Mosen*, fandt han så ud af. I den efterfølgende analyse var det så lykkedes for Freud at ”påvise” tre forskellige og indbyrdes afhængige forhold: ”1) at jeg havde fortrængt navnet *Mosen* på grund af visse forbindelser⁴, 2) at infantilt materiale havde medvirket i denne fortrængning, og 3) at de fremskudte erstatningsnavne fra de to materialegrupper var opstået som symptomer [dvs. som ubevidste kompromisdannelser].” Alt i alt en klinisk fremstilling, hvor det i lighed med Schrebers eksempel ikke gør nogen forskel om observationerne er foretaget på iagttageren selv eller en anden person. Analysen kunne gennemføres ganske uden mangler, noterede Freud, men beklagede at han desværre ikke kunne offentliggøre den.

Få dage senere rejste Freud mod Adriaterhavet sammen med Martha, ”om det skal være Ragusa [Dubrovnik], Grado eller sådan noget, må afgøres undervejs”, skrev Freud til Fließ den 31. august 1898. Endnu tre uger senere, hjemme i Wien igen, hvor Freud var blevet angrebet af ”der ganze Mißmut des Wienertums”, omtaler han så i brevet til Fließ af den 22. september den oplevelse af at glemme et egennavn, han havde under rejsen på Balkan. I brevet er fremstillingen ekstremt sammenfattet og mangelfuld, og det er højst tvivlsomt at Fließ har fået nogen synderlig erkendelse ud af den. Den er imidlertid et tidligt, ikke offentliggjort eksempel på Freuds *psykoanalytiske klinik*, og derfor lønner det sig at citere de 15 linjer her:

”Et andet eksempel på forglemmelse af navne har løst sig endnu lettere. Jeg kunne ikke finde navnet på den store maler, der har lavet *Dommedag* i Orvieto⁵, det største jeg hidtil har set, og i stedet indfandt sig *Botticelli*, *Boltraffio*, samtidig med at jeg

³ (1898b), *GW I*, s. 519-527.

⁴ Det kan være lærerigt at se, at Freuds senere intensive beskæftigelse med *Moses* allerede på dette tidspunkt – 40 år (oven i købet!) før skriftet om *Moses og den monoteistiske religion* – bar tydelig reference til hans personlige erfaring som jøde og, ikke mindst, hans personlige forhold til Mosesfiguren.

⁵ Det drejer sig om omfattende frescomalerier i domkirken i Orvieto, der går for at være Signorellis mesterværk.

var sikker på at de var forkerte. Endelig erfarede jeg navnet: Signorelli og vidste dermed også fornavnet: Luca, som bevis på at det kun var en fortrængning, ikke en ægte glemsel. Det er klart, hvorfor Botticelli har skudt sig frem, det fortrængte var kun Signor, det dobbelte Bo i de to erstatningsnavne finder sin forklaring i den til fortrængningen virksomme erindring, hvis indhold udspiller sig i Bosnien og begynder med en talemåde: Herre, hvad er der at stille op mod det? Jeg mistede navnet Signorelli på en lille udflugt i Herzegovina, som jeg tog på fra Ragusa sammen med en retsassessor (Freyhan) fra Berlin, med hvem jeg undervejs kom til at tale om malerier. I samtalen, som altså bagved [dahinter] virkede som en fortrængende erindring, drejede det sig om død og seksualitet. Stavelsen Trafio er vel en genklang af Trafoi [på grænsen til Lichtenstein], som vi besøgte på vor første rejse! For hvem skal jeg nu gøre dette troværdigt?”⁶

Man mærker næsten Freuds tanker stå i kø mod udgangen i dette lille tekststykke, og der er da også mindst én sætning som fortjener en uddybning. Det drejer sig om sætningen: ”I samtalen, som altså bagved [dahinter] virkede som en fortrængende erindring ...”. På tysk lyder den: ”In dem Gespräch, das also als verdrängend dahinter erinnert wurde...” Bortset fra at ordet „also“ både kan læses som ‚altså‘ og som ‚således‘, har Frank Grohmann præcist påpeget, at „dahinter“ næppe skal forstås som ‚efterfølgende‘, altså i en tidslig dimension, men derimod rumligt, eller bedre endnu, *topisk*.

Det sker nemlig med henblik på spørgsmålet om, at der kun var tale om ”en fortrængning” og ikke en ”ægte glemsel”, der dukker op i forbindelse med henvisningen til samtalen med retsassessor Freyhan, en samtale der altså erindres i fortrængningens tjeneste, dvs. at den gør sig gældende som fortrængende i og med at den erindres! – en interessant observation vedrørende erindringernes status. ”Bagved virkende erindring” skal således læses sammen med ”Det er klart, hvorfor Botticelli har skudt sig frem, det fortrængte var kun Signor” – som netop refererede til den hercegovinske talemåde, *‘Herre, hvad er der at stille op mod det!’* – og dette understreger *fonemernes* status i analysen af de psykiske mekanismer.

Denne analyses nære slægtskab med drømmetydningen er ganske tydelig. På dette tidspunkt var Freud i færd med at skrive 7. kapitel af *Drømmetydning* i udkast (som han i øvrigt sendte til Fließ), og fonemerne, både som lyd- og som ordbilleder, udgør en af hovedhjørnestenene i drømmetydningen.

I artiklen, ”Zum psychischen Mechanismus der Vergeßlichkeit”, hvor dette eksempel udfoldes – og som Freud fem dage senere fortæller Fließ, at han har sendt til forlæggerne af det ovennævnte tidsskrift – bliver sammenhængen mellem de fortrængende elementer, erstatningsordene og de medvirkende sjælelige mekanismer mere tydelige. Der er mange, der allerede har påpeget, at første stavelse i Signorelli også minder om første stavelse i Freuds fornavn og at Herzegovina kan minde Freud om den hjertelidelse, som han var bange for at lide af. Ikke mindre væsentligt for vort formål kunne det være at notere, at Freud i artiklen faktisk praktiserer en metapsykologisk analyse uden at benævne den sådan, idet han gør rede for dynamiske og topiske og delvist også økonomiske aspekter af det psykiske arbejde.

⁶ Sigmund Freud: *Briefe an Wilhelm Fließ 1887-1909*, : Fischer Verlag, Frankfurt am Main 1986, s. 357-358.

Det har i nogen grad medvirket til forvirringen omkring begrebet om klinikken, også inden for psykoanalysen selv, at fokus har været rettet mod Freuds fem såkaldte 'sygehistorier', med kælenavnene *Dora*, *Lille Hans*, *Rottemanden*, *Schreber*, og *Ulvemanden*, fordi klinikken på denne måde blev blandet sammen med kasuistikken. Den lægevidenskabelige og psykiatriske dominans har naturligvis også dannet klangbund for en sådan forveksling, der i realiteten opfatter *klinik* som synonymt med lægevidenskab (oprindeligt i dens anatomisk-lokalisatoriske udgave) og *kasuistik* som sammenfatning og fremstilling af klinikken.

Det er væsentligt at skelne; kasuistik findes der mange eksempler på i Freuds værk, hvoraf de nævnte er de mest kendte, i brevene til Fließ er der talrige kasuistiske vignetter, men *klinik* og kliniske fremstillinger findes der i virkeligheden flere af. For klinikken drejer sig om redegørelsen for det som psykoanalytikeren foretager sig i bestræbelserne på at undersøge og redegøre for de psykiske foregange og de mekanismer, der medvirker til psykiske resultater, såsom symptomdannelser. Derfor er det fx heller ingen overdriivelse at betegne monografien om *Manden Moses og den monoteistiske religion* som et klinisk studie.

Den tidligste skelsættende erfaring af neuropatologisk klinik fik Freud under studieopholdet i Paris 1885-86, hvor han havde mulighed for at iagttage Charcots minutiøse fremgangsmåder. Fyrré år senere, i "Selbstdarstellung"⁷ fremhævede Freud som noget af det der gjorde størst indtryk på ham at overvære, "de hysteriske fænomeners ægthed og lovmæssighed, den hyppige forekomst af hysteri hos mænd, fremkaldelsen af hysteriske lammelser og kontrakturer gennem hypnotisk suggestion samt det resultat, at disse kunstprodukter helt ned i enkelthederne fremviser de samme træk som de spontane tilfælde, der ofte fremkaldes af traumer." (s. 37).

Igen bliver vi opmærksomme på de træk, som Freud opfatter som væsensbestanddele af *kliniske* fremstillinger. Som eksemplerne fra korrespondancen med Fließ ovenfor skulle anskueliggøre har Freud gennemgående været optaget af spørgsmålet om udarbejdelsen af en psykoanalytisk klinik. Det er værd at bemærke, at de første egentlige sygehistorier, som Freud udgav sammen med Josef Breuer – *Studien über Hysterie* – i 1895, er vellykkede kliniske fremstillinger, mens flere af dem (Anna O., Miss Lucy R. og Katharina...) lider under at være knapt så fyldestgørende kasuistiske fremstillinger. Det samme kan siges om den senere sygehistorie om *Dora*. Med "Bemærkninger om et tilfælde af tvangsneurose"⁸, med kælenavnet 'Rottemanden', synes Freuds ambitioner om at forene den kliniske redegørelse med den kasuistiske at krones med succes.

Freuds redegørelse for et 'tilfælde af tvangsneurose' danner omdrejningspunkt for kompendiets samling af tekster. Det overordnede hensyn ved udvælgelsen har været ønsket om at følge Freud på hans vej frem mod udfoldelsen af den egenartede klinik, som kunne fortjene betegnelsen 'psykoanalytisk'. Efter Freuds egen opfattelse blev denne "helt egenartede vej" betrådt allerede med Josef Breuers behandling af Anna O. i 1882. Freud henviste til "einen ganz eigenartigen Weg" allerede i den første af de amerikanske forelæsninger, idet han fremhævede, at han i sin fremstilling af psykoanalysen nok ville følge lægerne et stykke, men derpå slå ind på den 'helt egenartede vej', som blev betrådt med Breuers undersøgelse af Anna O.⁹ Forelæsningerne holdt han som bekendt efter invitation fra Clark University i september 1909, og året før, på den første

⁷ (1925d), GW XIV, s. 31-96.

⁸ (1909d), GW VII, s. 379-463.

⁹ (1910a [1909]), GW VIII, s. 4. – Jf også Freuds hyppige henvisning til psykoanalysen som en videnskab *sui generis*.

internationale psykoanalytiske kongres i Salzburg den 27. april 1908, holdt han et foredrag om dette 'tilfælde af tvangsneurose', der fik kælenavnet 'Rottemanden' på grund af den fantasi hos patienten, der indtager en central plads i hans lidelseshistorie. Året efter blev historien udgivet i *Jahrbuch für psychoanalytische und psychopathologische Forschung*.

Den sidste store tekst i kompendiet er Jacques Lacans foredrag om *Le mythe individuel du névrosé*, som også trykkes i den engelske oversættelse af J.A. Millers bearbejdning. Lacans foredrag fra 1953 former sig som en bestræbelse på både at berette om noget nyt, der udspringer af hans erfaring som analytiker, og et forsøg på at uddybe den teoretiske undervisning vedrørende det, der præsenterer sig som "analysens grundlæggende virkelighed" (« la réalité fondamentale de l'analyse »). Teksten kan således betragtes som i udpræget grad klinisk og repræsenterer desuden en nyfortolkning af Freuds sygehistorie inden for rammerne af Lacans teoretiske (re)konstituering af psykoanalysen, så vidt som denne var nået i begyndelsen af 1950'erne.

Peter Andreasen

Læsning af Sigmund Freuds tekster.

Seksten **mandage** fra kl. 19 til 21, fra september 2016 til maj 2017, dvs. den 5/9, 19/9, 3/10, 24/10, 7/11, 21/11 og 5/12-2016 samt den 16/1, 30/1, 6/2, 6/3, 20/3, 3/4, 24/4, 8/5 og 29/5-2017.

Koordineret ved Frank Grohmann og Peter Andreasen